

“edebiyatta insan dışı varlıklar, nesneler, benzerliklerin ve farklılıkların anlatımı”

çıkış noktam:

edebiyat insan için.

metinler insanlar tarafından kaleme alınıyor.

insanlar elbette en iyi bildiğini (kendini, çevresindeki insanları) yazıyor.

insanlar için yazıyor, çünkü yazdıklarını ancak onlar okuyabiliyor.

dolayısıyla her boyutuyla yazı “**insan**”ı anlatıyor, dolayısıyla da “**insan merkezli**” oluyor.

ursula k. le guin bir röportajında şöyle diyor:

“aslında benim kuşağında çoğu roman ziyadesiyle erkek merkezliydi ve bu sorgulanmazdı, yerinde kaçınılmaz bir şey olarak düşünülürdü, hiç de sorgulamadım. böylece kahramanlarım, odak noktasındaki karakterlerim, doğrudan anlatıcı olan karakterlerim genellikle erkekti; kadınlarsa önemli olmakla birlikte ikincil konumdaydılar.”

1. tartışma konusu:

sorular:

- bu konuda sizin düşünceniz ne?
- şimdiye kadar okuduğunuz romanlarda / kurgu metinlerde böyle bir durum var mıydı? nasıldı? buna nasıl tepki gösterdiniz? neden?
- farklı bir isteğiniz, arzunuz var mıydı? neydi? ne yaptınız?

le guin’in bu saptamasını hepimiz yapabiliriz. eski dönemde (klasik ve modern anlatıda) erkek kahramanlar merkezdeydi. sonra kadınlar kadınları yazmaya başladılar. bu duruma itiraz eden erkekler, ama daha çok kadınlar, bilimkurgu, ütöpik/distöpik, fantastik, türdeki kurgusal metinler kaleme aldılar. bu tür metinlerde daha çok ve öncelikli olsa da doğadaki diğer canlılar, yani insan dışı varlıklar ve hattâ paylaştığım makalelerde gördüğünüz gibi, canlı olmayan varlıklar, insanın ürettiği nesnelerin de merkeze alındığı romanlar okuyoruz.

bu yüzden bu buluşmada ben; dil, ifade, anlatımda “insan merkezli” olmak ve olmamak meselesini tartışmak, bir başka dil, bir başka ifade, bir başka anlatım biçimi nasıl olabilir bunlara dair okuduğumuz örnekleri le ilgili neler söyleyebiliriz, sorusunu sormak ve sizlerle tartışmak istiyorum.

konuyu anlattığım bir arkadaşım, sevgili berke atabey, bu konuya dair bana yazdığı ilk mesajda şunları söyledi:

“bu konunun bende ilk anda tetiklediklerine. dediğim gibi daha önce üzerine okumadığım ve düşünmediğim bir konu. tekdüze, klişe, alakasız olabilir yine de yazacağım :)

*insan dışı dediğimizde ilk aklıma gelen **doğaiüstü** oldu ve aslında bağlandığı yer öyle olmasa da **gürpınar**’ın **gulyabani**’si. **sezgin kaymaz**’ın bir hayaleti konu ettiği bir romanı da vardı. ve esas: **frankenstein**. bu fikri hâlâ çok etkileyici buluyorum.*

*tanrı/kul rollerinin değişmesi, yaratılardan sonra ortaya çıkan etik problemler ve insan nedir sorgulaması... **murat hoca ve zeynep hoca**’nın apaçık radyo’da **eksik mecaz** isimli bir programları var. orada frankenstein’i detaylıca konuştular birkaç program boyunca. sonra **transhümanizme** kadar gittiler.*

*sonra hayvanları düşündüm. aklıma ilk gelen önce **onat kutlar**’ın **kediler**’i oldu. (öykünün adı bu muydu emin değilim.) **ferit edgü**’nün de vardı kedi geçen öyküleri. **bilge karasu**’dan el alan.*

*bu öyküleri düşününce sanki hep **soyutlama aracı olarak sembolik kullanılmışlar gibi**. kimin olduğunu hatırlamıyorum ama latin amerika’ya giden bir çift küçük bir köpek türü sanarak egzotik bir fare türünü alıp getiriyorlardı beraberlerinde. sonradan bunun bir fare olduğu ortaya çıkınca hayvandan birden tiksitmeye başlıyorlardı ve bırakıyorlardı. beni etkileyen bir öykü olmuştu. hayvanları kategorize ediş şeklimiz. kimini severken kimine ıyy dememiz, kimine aile muamelesi yapıp kimini kolayca öldürmemiz... dönüşme hikâyelerini de anımsadım. aklıma hemen tabii ki **kafka** ve **sevim burak** geldi. sevim burak’ın kafka’dan etkilendiğini biliyorsunuzdur. onun bir tencerenin dibindeki siyah katrana dönüşmesi çok etkileyici gelmiştir bana. sanki o duygu yoğunluğunu ancak böyle absürt dönüşümler verebilir gibi. aklın sınırlarının zorlandığı ama yine de okuyucuya kolaylıkla geçen dönüşümler. sevim burak’ı düşününce objeler geldi bu kez aklıma. **objeler hem nesne hem özne olarak da kullanılabilir**. benim de bir konağı ya da bir yüzüğü konuşturduğum öykülerim var. sanırım **bunu tanrı bakış açısına etkileyici bir kılıf bulmak için yaptım**. nesnenin kişiselleştirilmesi de çok etkileyici buluyorum. anlatıcı olmasını değil de, insanı özellikler yüklenmesini. örneğin sevim burak’ın kalbe yürüyen iğnesi, fincanın derisinde açılan çizik ve yaralar... bir okur olarak böyle buluşlara bayılıyorum. ”*

şimdi de size bir başka öykü anlatacağım. bu öykü “dil” ile ilgili ama konuyla çok alâkalı.

*** ceren'in ilk ses kaydı ilk ve sonraki tepkileri (özdil/anadil)**

tam bu noktada yazar, şair, ressam, anarşist, vahşet tiyatrosunun kurucusu ve savunucusu antonin artaud'un dediklerini de aklımızda tutmamız gerek. çünkü dil öyle “saf ve masum” bir olgu değil.

artaud, şu saptamaları yapıyor:

- dilin icadı bir erktir.
- bu erke itiraz eden kendi erkine de itiraz etmelidir.
- doğal bir dil bulmak gerekir.

2. tartışma konusu:

soru:

- doğada bir “doğal” dil / doğal diller var mı?
- her canlı türünün (belki cansızların da?) kendi “öz” dilleri var mı? olabilir mi?

(dil mi değil mi fark etmesek de bir doğada pek çok “ses” var. o sesleri duyuyoruz. bu sesin fark etsek de söylediklerini ancak zaman zaman anlıyor çoğu zaman da anlamıyoruz.)

konuşmak ve yazmak anlatmak ve anlatmak için gerekli. dolayısıyla anlamda buluşmak için sözcükleri ortaklaştırmamız, üzerinde uzlaşmamız gerekiyor. yani bir dil kurmamız, yaratmamız gerekiyor?

3. tartışma konusu:

soru:

- hiç bir dil yarattınız mı? kurdunuz mu? yakınlarınızla, çocuklarınızla ilişkilerinizde kullandığınız size özgü bir diliniz var mı? nasıl ve nedir? (*bekir eniştemin sessiz dili*)

yazmak / yazı bir “dil” ile olur. bu dil “insan”ın dilidir, insan kendini ve insanı anlatırken de aynı ortak dili kullanır.

4. tartışma konusu:

soru:

- konuştuğumuz ve yazdığımız bu dil sizce nasıl oluşmuştur? kim yapmıştır, bize kadar nasıl ulaşmıştır ve nasıl varolmaktadır?
- başka bir dilde yazılabilir mi? nasıl yazılır? bu dil nedir?

***** soru/n nedir?*****

- bu dil hangi dil?

- bu yazılanı kim okuyacak?
 - okuyan (özne) bu dili nereden bilecek, nasıl öğrenecek, nasıl anlayacak? (dildeki erkin sahibi okur mu?)
 - eğer onun anlamasını istiyorsak:
 - a) o dilde yazmalıyız? (hangi dil?)
 - b) o dile çevirmeliyiz?
- (bunları yaparsak onun iktidarını erkini kabul etmiş oluruz. bir yazar olarak bunu yapmayı ister miyiz?)

çıkarım/saptama:

o zaman dil bir “uzlaşma” demektir, ya da “konuşma bir uzlaşmayı gerektirir” uzlaşma gereği, bir dil/söz ortaklığı gerekir. oysa ilkel sesler (nida, ünleme, vb) dışında sözcüklerin çoğu keyfi olarak öyle adlandırılmıştır. keyfi olanda uzlaşma ise dili yaratan egemeni ve erkini kabul etmek, ona biat etmek demek değil midir? başka türlü olması mümkün müdür?

5. tartışma konusu:

soru:

- bu durumda anlatırken, diğer insanlarla ilişki kurarken ne yapacağız? ne yapılmalı?

şimdiye kadar yapılanlar:

- insan dışı varlıkları (canlı/nesne/kavram/olgu) kendimize göre adlandırır ve de kendimize benzer sayarak bir ilişki kurarız (bizim gibi yaptıkları ya da davrandıklarını varsayarak yaptıklarını öyle anlamlandırırız:

soru:

- “pisi, deyince bize bakan kedinin o anda ve sonra yaptığı” ve bu yaptığının anlamı nedir?
pek çok kişi ona pisi dediği için, kendisinin adının bu olduğunu düşünür, eğer bu sese eşlik eden bir başka unsur (koku, gözle görünür bir şey yoksa arkasını döner, ya da önceki deneyimlerine, öğrendiklerine göre bir ilişki getirir.)

saptama:

bu işi kendimizi/derdimizi/amacımızı önceleyerek ona göre anlatırız.

ceren’in ikinci öyküsü: “yabancı dil bilen keçi”

ceren kreşten gelirken bir bahçede keçileri görüyor, tele yanaşıp onlara bir

şey söylüyor, keçi de me'liyor. ceren bunu bize,

“keçi türkçe biliyor ve benimle konuştu.” diye anlattı. biraz daha büyüse ya da belki başka koşullarda onunla ilişki hâlinde olsaydı, ya da biraz daha büyük olup, kendinin odak olduğunun bilincinde olsaydı, ona göre bir ifade kullanacak, belki de

“salak keçiye bir şey söyledim, beni anlamadı ve me'ledi!” diyecekti. aradaki fark ve ilişki biçimleri çok çeşitlidir ve hepsi de farklı durumlarda farklı anlamlara gelir:

insan dışı varlıklarla kurduğumuz ilişkilerle

ilgili anlatımlarımızda neleri, neden ve nasıl yapıyoruz?

ilişki ve anlatımdaki, göstermedeki farklılıklar:

- anlatanın ondan yararlanma, öğrenme, öğretme, çıkar ilişkisine / beklentisine göre yeğlediği anlatılar, (fabl'lar)
- onu kumanda etme yönetme, kendine tabi kılma amacına, yani erke kullanma isteğine ve “ego”suna göre, (ben merkezci/ benci anlayışla anlatış, nesneleştirme)
- onu tutum ve davranışlarında kendine benzetererek, ona kendi gücünü gösterme arzusuyla, (dostça, kardeşce, akranı, eşiti gibi davranma, yaranma, onun olumlu yanlarının kendinde vehmedilmesini sağlama)
- kendini ona benzetererek, veya ona üstün gelerek onun gücünü kendinde hissetme arzusuyla, (büyüklenme, abartı)
- onu, kendisi olarak yani neyse öyle anlatarak, bunun görülmesini sağlamak ve kabul ettirmek, benimsetmek için, ya da tersi, kötücül duygular ve ortaya tepkiler çıkaracak biçimde anlatmak,
- iki tarafın özelliklerini koştur kılarak üçüncü kişilerin nezdinde onun gücünü, özelliğini kendinde varetmek amacıyla (taklit, öğrenme, eğlenme, propaganda, iknâ, anlatımı kuvvetlendirme: yaşar kemâl'in “kırmızı sakallı topal karınca” adlı romanı ya da sabahattin ali'nin “sırça köşk” adlı öyküsü)
- söyleyeceklerinden üçüncü bir tarafın olumsuz etkilenmesini hesaba katarak aslında ona dair, onun için söylediklerini “gelinim sana söylüyorum, kızım sen işit”; ya da “aslında ben senden bahsetmiyorum, sanat yapıyorum, o yüzden söylediklerim, eleştiri değil, bir sanatsal faaliyet...” başka biçimde dile getirerek, korunaklı bir söylem tutturmak!
- doğanın yokumsanması / farklı sunulması yoluyla kabulü, ve kullanma arzusu,
- doğanın üstünlüğü, kötülüğü, kötücüllüğü, vahşiliği, şiddeti, ayrımsız tutumu vb. niteliklerinin anlatıldığı fobik biçimleriyle

- “insan-dışı ‘o’nun” kişideki (yazar/kahraman/anlatıcı/okur) anlam, işlev ve önemine göre onun varoluşunun tanımlanması ve buradan bir değer tanımının yapılması (“benim kitabım”, “benim kalemim”, “benim elim”, “benim aracam-araba-silâh vb.” ne zaman farklı bir varlığa dönüşür, farklı bir şey olur?)
- bunun tersi de mümkündür. bazen de insan-kışı-özne “nesne”leştirilir, “şey”leştirilir. bu da “insan-dışı”nın anlatım biçimlerinden birisidir. bir anlamı, işlevi, yapıma amacı ve sonucu, o sonucu doğuran bir algılanışı vardır.
- bunlara ek olarak kocama bir bahis daha var ki o da farklı anlatım biçimlerini önceleyerek yeni bir dil kurulmasıdır. “şiiir” burada en önemli bozma ve anlamı çoğaltma biçimlerinden birisidir. birazdan buna dair örnekleri konuşacağız.

bunlar çoğaltılabilir. her amaç, duygu ve isteğe göre **uygun bir anlatım tarzı** mümkündür. şimdiye kadar da anlatılarda ve edebi örneklerde bunlar sıkça dile getirilmiştir.

bunların nedenlerini anlamak, sonuçlarını ortaya koymak, başka biçimlerde olabileceğini görmek açısından edebi metinlere hep yağıtığımız ve alışık olduğumuzdan farklı bakmak ve bunları tartışmak da gerekir.

şimdi ne demek istediğimi belirlediğimiz metinlerin üzerinde durup biraz irdeleyerek anlamaya ve anlamlandırmaya çalışabiliriz.

1. örnek: “zamansız” romanı

başlangıç defterdeki notlarım üzerinden okuyarak romandaki anlatım özelliklerine dikkât çekilmesi: (ilk 20 sayfa)

romandan bazı alıntılar:

“karanlık çökerken kan arzusu derinleşen gelinciklerin zamansız atılışıyla kavrayacağım seni bir akşam”

“anlat bana sevgilim, imgeler ülkesine doğru giden bir arabadayız, direksiyon çok hafif, her an savrulabiliriz göğün içine, anlat, yan koltukta zamanı aşmış çılgın bir dinleyicin var, bırak direksiyonu, uçsun arabamız.”

romana dair bazı dikkât çekici nitelendirmeler:

“çağdaş edebiyatın büyük yazarlarından lâtife tekin karantina sürecinde yazmaya başladığı bu sürpriz kitabında zamansız, zeminsiz, tanımsız ve insan varoluşunun ötesinde her türden dönüşüme, başkalaşıma açık kadim bir aşk duygusunun izinden gidiyor. beden, ten ve zihinde kayıtlı hafıza şiirle titreşip yeryüzünün hafızasıyla birleşirken gölün kalbinden yepyeni bir anlatı doğar: gelincik ve yılanbalığı suretinde açan sadece yeni bir hikâye değil kalp

çarpıntısının kaydudur. göle ve oradan da okuruna akseden prizmatik savruluş. çok katmanlı bir postmodern **aşk romanı** yazma denemesi. biraz şiir gibi ama bence şiir olması için biraz daha çaba sarfedilmesi gerekli. aşkın bir başka düzlemini ve bir dil arayışı ile birlikte ortaya koyma çabası diye de okunabilir. **deniz gezgin**'in “yerkuşağı” ile **pelin özer**'in “17 haziran”ının arasında bir yerde duruyor bence. bu doğruysa eğer söz konusu ettiğim iki yazar başta olmak üzere yeni bir yazma biçimi ve dil araya yazarlara bir arka çıkma, omuz verme çabası. beri yandan aynı zamanları yaşayan insanların düşünce ve üretimleri de herkesin yaşadığı nesnel gerçeklikten kaynaklanacağı için koşutluk da doğal geliyor insana. dahası bu yerinde ve gerekli bir tutum. bence kikâyenin en önemli olan tarafı dil arayışı içine doğayı ve doğanın sesini ekleme çabasının önde olması. tabii bir aşk hikâyesi olması da önemli. bu bağlamda da aşk için yerin, zamanın, durumun önemli olmadığına dair yargısı ve aşkın taraflarına herhangi bir koşulun dayatılamayacağını da göstermesi de altı çizilmesi gereken yanlarından birisi. tabii post-modern çağda eskiden yaşanan aşkların imkânsızlığını da vurguluyor. bence önemli bir başka yanı ise romandaki boşlukların çokluğu. bu da yeni ve farklı okumalara, dolayısıyla yeni yaratmalara yol açma potansiyeli açısından çok değerli. özellikle bu yanı tekin'i **ne yaptığı bilen** yazar ya da bir yazı **ustası** yapmaya yetiyor bence... (mustafa süttaş'ın romanı okuduktan sonra yaptığı ilk yazılı değerlendirmelerden birisinden alıntı)

lâtime tekin, zeynep oral ile yaptığı söyleşide de;

“benim için edebiyat dediğimiz şey, dili kullanarak dilin dışına çıkma sanatı zaten, yeri geldikçe bunu söylemekten haz alıyorum doğrusu, sadece zamansız'ı yazarken değil, tüm önceki kitaplarımı yazarken de yönümü dilden çıkmak, imgeye kavuşmak olarak belirledim, dil kurmak dediğim şey de bu aslında, sözcükleri öyle yan yana getirmeliyim ki, cümlelerim dili aşacak kadar gerilip imgeye savrulmalı sonunda, dili yırtıp eros'un gölüne, dağına, göğüne uçmalı ”(oral, 2022). diyor.

paylaştığım **6. makalede enser yılmaz “latife tekin'in zamansız adlı anlatısı üzerine bazı dikkatler”** başlıklı yazısında bu dille ilgili olarak şöyle söylüyor:

latife tekin, eserinde kullandığı dil vasıtasıyla da doğaya yaslanır. doğada güneşin doğuşu, rüzgârın sesi, hayvanların çıkardığı ses veya yaprakların hışırtısı modern insanın oldukça uzak olduğu bir dile işaret eder. tekin, okuyucunun doğanın seslerine kulak vermesini ister. bundan dolayı yansıma sözcükleri yoğun bir biçimde kullanarak doğanın dilini aktarmaya çalışır: balıkçılın duyduğu o fısıltı, friii-iii-er-frii-ii- frii, eh biraz tekinsiz, korkacak bir şey yok

ortada, aynı gölün hayvanı değil miyiz? (s.13)

tıkı tıkı korr korr korr tıkı tıkı, havayı koklayarak aşk için oluşacak sihri bekliyor tek ayaküstünde, siyah gagalı, siyah bacaklı, ardea alba (s.14).

doğadaki farklı sesler, hayvanların uğultusu anlatıya şiirsel bir özellik kattığı gibi anlatımın masalsı bir hüviyete bürünmesini sağlar. şiirsel anlatıma yaklaşabilme adına yazar bazen de eksilteli cümlelere başvurur: “varlığımın orta yerinde çağıldayan bir ırmak” (s.56), “dizlerime kapanıp dünyanın içine haykırdığın öfke” (s.78). şiirsel bir anlatım elde edilmesinde kullanılan alışılmamış bağdaştırmaların rolünün de olduğunu belirtmek gerekir. alışılmamış bağdaştırmalar, genellikle şiir dilinde görülür çünkü alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla anlatım zenginleşir, imgelere yaslanan bir dil elde edilir.

2. örnek: “bir akdeniz kedisinin hatıraları”

kitabın sunuluşu, yazarın derdini ve kitapta olanları anlatıyor:

“doli bir delikanlı. doli akdeniz’li. doli bir kedi. hayrettin amca, dolores, gizem, paçavra, çikin, güzel romedyos, lâle, viyan, adsız, kılark ve diğer kedilerle ve biraz da insanlarla birlikte hayatın küçük, ama büyük sırlarını çözmeye çalışıyor. elimizde doli’nin günlüğü, arkamızda kaş güneşi, önümüzde akdeniz mavisini hayat dedektifliğine doğru sessiz, sıcak ve mavi bir yolculuğa çıkıyoruz. bu yolculukta hareket var, aşk var, hüznün var, huzur var, arkadaşlık var, dostluk var, yalnızlık var, kıskançlık var, merak var. kısaca, hayatın kendisi var.”

burada söz edilen kavramların her birinin insana has özellikler ve durumlar mı, yoksa hayvanların da yaşadıkları gerçeklikler mi tartışmak gerekiyor. tabii bunu bu hayvanların insanlarla ilişkileri bağlamında oluşup oluşmadığını, böyle bir etkileşimin karşılıklı olarak bir değişim yaratıp yaratmadığını düşünerek ve irdeleyerek yapmalıyız.

şimdi burada şu soruların yanıtlarını verip tartışmamız gerekiyor:

6. tartışma konusu:

soru:

- bildiğiniz, tanıdığınız, ya da yaşadığınız örneklerden yola çıkarak, evcil hayvanlarla insanların etkileşimleri, birbirlerinden öğrendikleri, ya da

birbirlerine benzer davranışlarla ilgili gözlemlerinizi, bilgilerinizi, tanıklıklarınızı nelerdir? *(hikâyelerinizi ve onları nasıl yorumladığınızı merak ediyorum. bu noktada 10. makale olarak paylaştığım amerikalı yazar **h. p. lovecraft**'ın tuhaf kurgu yazmak üzerine notlar - seçme yazılar - kitabından alıntıladığım “kediler ve köpekler” başlıklı yazıda dile getirilenleri anımsamanızı istiyorum.)*

3. örnek:

hermann melville “moby dick”

bu romanı çoğunuz okumuşsunuz, size okurken ve sonrasında başka bağlamlarda etkileri olduğunu kestirebiliyorum. romanda geçen şu cümleye dikkâtinizi vermenizi istiyorum:

*“hiçbir acıma duygusuna kapılmıyor, hiçbir güce boyun eğmiyor deniz. binicisini sırtından atmış azgın bir savaş atı gibi, başıboş deniz, soluk soluğa, uluya uluya tüm dünyaya saldırıyor. suların ne denli kurnaz olduğunu düşünün bir kez. orada en korkunç yaratıklar bile, çoğu zaman göze görülmeden, mavilerin en tatlısında kendilerini haince gizleyerek, suyun altında kayıp giderler. denizde yaşayan en amansız yaratıkların şeytanca parlaklığını ve güzelliğini —örneğin kimi tür köpekbalıklarının o kıvrak ve o hoş biçimini— de bir düşünün. **denizin dört bir yanında görülen yamyamlığı bir kez daha düşünün.** düşünün ki, tüm deniz yaratıkları birbirlerini yerler, dünya kurulalı beri birbirleriyle savaşıp dururlar. tüm bunları düşünün; **sonra bu yeşil, tatlı ve çok uslu toprağa bir bakın. her ikisini de, karayı da denizi de şöyle bir düşünün.** kendi benliğinizle bu iki şey arasında garip bir benzerlik sezmiyor musunuz acaba? çünkü tıpkı o korkunç okyanusun yeşil toprağı çevrelediği gibi, insanoğlunun ruhunda da huzur ve sevinçle dolu bir tahiti adası vardır; ve yarı yarıya gizemli kalan bir yaşam, olanca korkunçluğuyla bu adayı çepeçevre sarar. tanrı seni korusun! bu adadan uzaklaşma sakın; bir daha geri dönemezsin!”*

bunu özellikle dikkâtinizi başka bir yöne çekmek için anımsattım: kumanda edebildiğimiz, ya da iki yönlü etkileşebildiğimiz insan dışı varlıklardan başka, bir de etkilendiğimiz ama etkileyemediğimiz, olsa olsa teknoloji ya da sahip olduğumuz olanaklarla egemenlik kurduğumuz ya da yok ettiğimiz insan dışı varlıklar ya da canlılar var. hattâ bunları bir kademe daha ileri götürüp yaşadığımız dünyada bir biçimde maruz kaldığımız, canlı ya da canlı olmayan doğal unsurlar var. onlarla

ilişkilerimize dair de, algı, tutum, istek ve davranışlarımızı önceleyen bir tartışma açmak istiyorum.

7. tartışma konusu:

soru:

- kontrol edemediğimiz ama bir biçimde sizi etkileyen canlı cansız varlık ve unsurlarla ilişkilerinizi anlatabilir misiniz?

(burada söz ettikleriniz ve onlardan nasıl söz ettiğinize dikkât çekilecektir.)

tüm bu tartışıklarımız aklınızın bir kenarında dursun, ama sizlerle bir haftadır paylaştığım makalelerden yola çıkarak bazı şeyleri anımsatmak istiyorum:

bir değerlendirme:

sizlerle paylaştığım **ilk yazı(1)** olan **ürün şen sönmez**'in "**çocuk edebiyatında antropomorfist tutum: "leyla fonten'den öyküler"**de **hayvanların insanlaştırılması ve toplumsal cinsiyetlendirilmesi**" adlı makalesinde şunlar söyleniyor.

*"karakter olarak hayvanlar, en çok çocuk edebiyatı ürünlerinde yer alırlar. fabllardan ve masallardan, bugünün çağdaş çocuk edebiyatı verimlerine kadar hayvanlar, **çocuklarda istendik davranışlar oluşturma amacı için** karakterize edilmektedir. hayvanların çocuk edebiyatında sıkça karakterize edilmesi **çoğunlukla çocukların onlarla kolay özdeşim kurabildiği ve olumsuz duygu, davranış ve sıfatların hayvanlara atfedilmesinin daha sonra da bu olumsuzlukların ya olumlu duygu, davranış ve tutumlara dönüşmesinin ya da cezalandırılmasının, söz konusu olumsuzlukları bir insan üzerinden anlatmaya kıyasla daha doğru veya zararsız olduğu savına dayanmaktadır.***

*temelleri antropomorfist düşünce ve dünya algısına dayanan bu bakış açısıyla kurgulanan metinlerde **hayvanlar insanlaştırılır** ve bu insanlaştırmmanın bir parçası olarak **çoğunlukla toplumsal cinsiyetlendirilir**. böylelikle **çocuk, varlığının ilk yıllarında hayvanı kendi doğası içinde, özsel varlığıyla değil insanlaştırılmış bir varlık olarak tanır**. insanlaştırılmış hayvanlar doğal ya da gerçek değildir; yapay ve üretilmiştir. üretim sürecini, **insanın doğanın ve dolayısıyla hayvanın da hâkimi ve muktediri olduğu fikri şekillendirmiştir**. bu yolla oluşturulan metinler, **çocukların doğaya ve hayvanlara saygılı bir tutum geliştirmelerini sağlamak yerine, insanın doğanın tek hâkimi olduğunu olağanlıkla kabul eden tutumu benimsemesine sebep olabilir.***

bu tutumun çocuk edebiyatı ürünleri ile açık veya örtük biçimde benimsetilmesi, insanın sebep olduğu ekolojik tahribatın devam ettirilmesine yönelik davranışların tekrarlanmasına ve çocukların dünyayı muktedirin gözünden tanımasına sebep olma tehlikesi taşımaktadır.

çocuk edebiyatı mutlaka bir sorumluluk taşıyacaksa, metnin iletisinin yalnız çocuklarda istendik davranışlar yaratmaya değil, çocukların doğaya, hayvanlara, ekolojik dengeye saygılı ve onlarla ilişkisini muktedir olarak kurmadığı bir gerekliliğe de odaklanmalıdır.

bu sebeple çocuk edebiyatı ürünlerinde antropomorfist bir tutumla insanlaştırılarak karakterize edilen hayvanların incelenmesi, tartışılması ve zamanla hayvanların doğal gerçeklikleri ile kurgulandıkları yapıtların üretilmesine katkıda bulunulması gerekmektedir.”

bu sözlerin yer aldığı yazıyı özellikle şükran yiğit'in “bir akdeniz kedisinin hatıraları” adlı romanını gözönüne alarak okuyunca roman ve romandaki anlatım biçiminin anlamı ortaya çıkacaktır.

8. tartışma konusu:

soru:

- alıntıda dile getirilen tutuma dair düşüncelerinizi merak ediyorum. siz bireysel yaşamınızda bu konularda nasıl davrandınız, neyi öncelediniz, öncelediğiniz tutum, istediğiniz sonuçları doğurdu mu?

paylaştığım **makalelerden ikincisi(2) birkan kargı**’ nındı. yazar “wolfdietrich schnurren’in ‘ihane’ ve luise rinser’in ‘kırmızı kedi’ kısa hikâyelerinde hayvan - insan ilişkisi” başlıklı makalesinin giriş bölümünde insanla hayvanların ilişkilerinin anlatımına dair durumu şöyle belirtmekteydi:

*“insanın doğaya üstün gelme arzusunun etkilerine daha 1750’li yılların başında **jean jacques rousseau** (1712-1778) işaret etmiştir. ona göre ahlâki bunalım gelişme ve kültürleşme süreciyle doğrudan ilişkiliydi. her şey doğal hâlde iyi idi ancak zamanla insan eliyle bozulmaya başladı. onun ‘**doğaya dön**’ düşüncesi dönemin mottosu haline geldi. nitekim insanla doğa arasındaki mücadele endüstri devrimiyle insanın lehine daha da bozuldu ve üstün varlık olarak çevreyle birlikte hayvanlara da zarar veren bir zihniyet ortaya çıktı. özellikle moderniteyle birlikte pragmatik anlayış ‘**bana faydası varsa iyi faydası yoksa kötüdür**’ düşüncesi üzerine kurgulandı. oysa ki*

hayvanlar doğada en az insanlar kadar hak sahibi canlılardır. hayvanlar yaşamlarını hayatta kalmak üzere yapılandırmışlarken, insanlar bu uğraşı yaşamda kalabilme ve sürdürme adına sahip oldukları varoluşsal ihtiyaçlarını karşılama üzerine kurmuşlardır. ancak insanın varoluş sorunu doğada bir öncelik olmadığı da ortadadır.

doğanın göstergelerinden biri olan hayvanlar ile insanların ilişkileri duyguların ve düşüncelerin ifadesinde efsanelerde, masallarda, öykülerde ve romanlarda **daha çok çatışmacı bir anlayışla** (moby dick) ele alınmış ve işlenmiştir. bu bağlamda bu çalışmanın amacı hayvanları insani konuları aktarmak için nesne olarak kullanan wolfdietrich schnurre'nin "ihamet" (verrat) (1958) ve luise rinser'in 'kırmızı kedi' (1948) (die rotte katze) yapıtlarında hayvan- insan ilişkileri bağlamında arka dokusunu açlığın oluşturduğu ihamet ve öfkeye bağlı 'suçluluk' duygusu irdelenmiştir."

bu olgu bir metnin yaratımı ve algılanması sürecinde de benzer biçimde çalışır. yani insanın kendi dışındaki varlıklarla ilişkisinde, değişik etkenlerin belirleyici olduğu farklı tutumlar söz konusudur.

9. tartışma konusu:

soru:

- doğal, gündelik yaşamınızda hayvanlarla ilişkilerinizi nasıl dile getiriyor ya da anlatıyorsunuz? bu davranışlarınızı belirleyen düşünce, inanç ya da arzu, isteminiz, kısacası "sizin doğrunuz ne?", "ne demek, ne anlatmak istiyorsunuz?"

nuray tekin de sizlerle paylaştığım, "edebiyatta hayvan temsili: yokluk olarak varoluş" başlıklı 3. yazıda, buraya kadar konuştuklarımızdan biraz daha ileriye giderek, ekoeleştirel bir bakış açısıyla konuya çok daha ayrıntılı bir şekilde değinmiştir.

yazısının girişine koyduğu j. berger'in şu sözü, aslında derdinin ne olduğunu çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır:

"hayvanlara yakınlığımızın anlatımı olarak kullanılan insanbiçimcilik, artık kaygı vermeli, çünkü hayvanların büyük ölçüde sürgün edildiği bir dünyada yaşıyoruz."
(john berger, why look at animals/hayvanlara niçin bakarız)

insanbiçimcilik aslında başlı başına bir tartışma konusu. insanlar bunu

sadece edebiyatta yapmıyorlar. yaşamlarına temel aldıkları felsefe ya da inançlarında da belirleyici bir tutum olarak ortaya koyuyorlar. bunun en tipik örneği, yine insandışı bir varlık olan “**tanrı**” algısı, bilgisi ve bunun ifade ediliş biçimi.

10. tartışma konusu:

soru:

- sizin için **tanrı** nasıl bir varlık. onda olduğunu vehmettiğimiz şeyler en kadar kendimizden yani insandan esinlenerek ortaya konulmuş ve insandan menkul?

nuray tekin aynı yazının “**edebiyat ev hayvan**” başlıklı bölümünde;

*“edebiyat ve hayvan geleneğinde hayvanları gür, sembol, metafor, alegori olarak barındıran edebiyatta da hem hayvan anlatılarının artışı, hem de bu anlatıların hayvan merkezli bakış açısıyla çözümlemesi anlamında benzer bir gelişme gözlenmektedir. edebiyatta hayvan temsiliinin uzun bir tarihi var. mitler, ritüeller, sözlü hikâyeler, efsaneler ve masallarla ortaya çıkan kadim başlangıcından, doğa-kültür etkileşimine yönelimin öne çıktığı romantik döneme, pastoral edebiyat, doğa şiiri ve ovid’in metamorphoses’i gibi insan ile insandışı yaşam arasındaki dönüşüm öykülerinden çağdaş fantastik edebiyata ve gerçekçi anlatılara kadar hemen her türde hayvan temsillerine rastlanmaktadır. edebi metinlerde hayvanlar, betimleme, sembol, alegori, metafor vb farklı amaçlarla sunulmakta ve farklı biçimlerde görünmektedir. hayvanların karakter olarak, özellikle de hikâyenin kahramanı olarak boy gösterdiği masal ve fabl gibi türlerde, insan tiplerine ve özelliklerine işaret eden semboller ya da alegori işleviyle, insanbiçimci bir nitelik göstermektedir. gerçekçi olarak tanımlanabilecek edebi metinlerde de hayvan varlığına giderek daha fazla rastlanmakta, hattâ yalnızca hayvanlara adanmış anlatılar bulunmaktadır. bu tür kurguda da hayvanlar, dokunaklılıktan sıradanlığa farklı retorik etkiler yaratmak amacıyla kullanılabilir. ancak, diğer kültürel alanlar ve toplumsal yaşamda olduğu gibi, **bu alanda da temsil olarak var olurken, gerçek hayvan görünmez mi olmaktadır?** fabl türü öykülerde hayvanlar görünür ama **hayvan sorunu yoktur.** gerçekçi anlatıda ise durum daha karmaşıktır. hayvanlar genellikle karakter kategorisine yükseltilir. insanbiçimcilik ve sembolik anlam, artık masallardaki gibi basit bir biçimde değil, neredeyse zorunlu*

olarak sorunlu bir biçimde hayvan temsiline karışır. burada hayvanlar, yalnızca kurgusal dünyanın öğelerini canlandırmak için sahneye çıkabilirler. **bu durumda da hayvanlar oradadır ama hayvan sorunu yoktur.** aslında, hayvanların bu her yerde bulunma ve tanınırlığı, belki de bilimin edebiyatta hayvan temsili üzerinde yeterince durmamasının da nedenidir.”

11. tartışma konusu:

soru:

- sizin okuduğunuz kurgusal metinlerde burada söz edilen yaklaşımın ötesine geçen, insan dışı canlı ve varlıkları **“kendinde özneler olarak”** anlatan metinler anımsıyor musunuz? hangileriydi? nasıl anlatımlardı? bu metinlerde ne deniliyordu?

sevgili nuray tekin’in paylaştığım bu metni konunun farklı boyutlarını çok iyi ele alan bir metin.

“temsıl krizi” ve ideoloji

yirminci yüzyılın sonlarında, semiyotik, dilbilim, felsefe, fenomenoloji, bilişsel bilimler, zihin araştırmaları vb geniş bir alana yayılan ve “temsıl sorunu” (3) ya da **“temsıl krizi”** olarak tanımlanan, **charles sanders peirce**’den, **ferdinand de saussure**, **roman jacobson**, **edmund husserl**, **martin heidegger**, **jean baudrillard**, **giorgio agamben**, **jacques derrida** ve **gilles deleuze**’a uzanan tartışma, hayvan merkezli edebiyat eleştirisi alanında da yankı buldu. bu çalışmalarda,

* **temsilin hiçbir zaman açık ve “saydam” olmadığı,**

* **“gerçek” hayvanı temsil etmediği ve edemeyeceği, (4)**

* **temsilin kaçınılmaz olduğu, ancak gerçek hayvanın ortadan kaybolabileceği anlamına da geldiği (5)**

öne sürülmekte, yazılı metinlerdeki hayvan temsilleri çözümlenmektedir.

temsıl şeması içinde şeyler, kendilerini kavrayan yapının onlar için ayırdığı yerlerde dondurulur ve yeni bir şey oluşturmak için kendilerinden sapamaz ve bölünemezler. deleuze’a göre, temsilin farklılıkları **“aynılık için ele geçirme biçimi”**nde temel unsur dildir. **ideoloji, yalnızca ne konuştuğumuzu ve yazdığımızı değil, nasıl konuştuğumuzu ve yazdığımızı da belirler.**” (9) hayvan temsillerinde, özellikle de insan ve insan dışındaki hayvanların bütünüyle ayrı varlıklar olduğu yönündeki temsillerde, **ideolojilerin**

işleyişindeki stratejilerin çoğu işbaşındadır. (10)

insanmerkezcilik, brittanica ‘da şöyle tanımlanmaktadır:

“insanın dünyanın merkezi ya da en önemli varlığı olduğunu savunan felsefi bakış açısı. insanları doğadan ayrı ve üstün, diğer canlıları (hayvanlar, bitkiler, mineral kaynakları vb) ise kendi yararı için haklı olarak istismar edilebilecek kaynaklar olarak görür.” (13)

kökeni tektanrılı dinlere ve ikili karşıtıtlıklara dayalı antik yunan düşüncesine uzanan “insanmerkezli” ideolojiler, insan toplumlarındaki diğer baskı biçimlerinin (sınıf, ırk, cinsiyet) de kavramsal çerçevesini oluşturmuş, doğayla ilgili kültürel normları belirlemiştir.

*edebiyatta insanmerkezcilik ve “estetik istismar” eleştirisi popüler kültürel metinlerde ve diğer yapıtlarda hayvan yaşamının yanlış, önyargılı ya da kötü temsili, edebiyat eleştirisinde insanı merkeze koyan bakış açılarıнын sorgulanmasını sağladı. **edebi metinlerdeki hayvan temsil ve figürlerinin ideolojik açıdan sorgulandığı, etik ve politik nitelikli bu eleştiri türünün, bu açıdan feminist ve marksist eleştiriden farklı olmadığı düşünülmektedir.** edebiyatta insanmerkezlilik eleştirisi, genellikle 1970’lerde **gregory bateson**’un bilim dünyasına sunduğu, doğa ile kültür, düşünce ile çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulayan **“zihin ekolojisi”** kavramına dayandırılmaktadır. bateson’ın kuramının kültür ürünlerine yayılmasıyla **“kültürel ekoloji”, “kültürel ekoloji olarak edebiyat”, “edebiyat ekolojisi”, “ekoeleştiri”** gibi kavramlar ve yeni araştırma alanları ortaya çıkmıştır.*

*18. ve 19. yüzyıllardaki ilk dalgasında doğa yazımı üzerinde yoğunlaşan, ikinci dalgasında ise insan ile insandışı doğa ve varlıklar arasındaki ayrımın ortadan kaldırılmasına yönelik **ekoeleştiri**, çağdaş araştırmacılarından **greg garrard**’a göre, **“insanla insandışı arasındaki ilişkinin kültürel tarih boyunca irdelenmesi ve bizzat ‘insan’ kavramının eleştirel bir incelemesidir.”***

“ekoeleştiri yalnızca edebiyatta doğayı analiz eden bir araç değildir; biyo-merkezci dünya görüşüne kayan bir hareketi anlatır ve insan idrakının fiziksel çevre ve insan olmayan yaşam formlarını içeren küresel toplulukları da kapsayacak şekilde genişletilmesini temsil eder.”

bu konunun da okumalarımızda dikkât etmemiz gereken önemli bir bakış açısı olduğunu düşünüyorum. ama sizin bu konudaki düşüncelerinizi de

merak ediyorum:

12. tartışma konusu:

soru:

- edebi metinlerin farklı bağlamlarda (*feminist, politik, insan hakları temelli, inançsal, toplumsal, tarihsel, ekolojik, vb.*) irdelenmesi gerektiği konusunda neler söyleyebilirsiniz?

aynı metinde yazarı şu konulara da değiniyor:

*“hayvan temsilini politik açıdan ve **hayvan hakları** ile bağlantılı olarak araştıran çalışmalarda, insanın hayvan kavrayışının onlarla doğrudan deneyim tarafından değil, temsil tarafından şekillendirildiği boyut öne çıkarılmaktadır. hayvanı merkeze koyan bu eleştirel çalışmalarda, hayvanların edebi yapıtlarda insanlık durumlarına ya da insan duygularına ilişkin sembol, metafor, alegori ya da metonimi olarak kullanımı, “**estetik istismar**” olarak tanımlanmaktadır. hayvan temsilinde sembol ve metaforun yaygın kullanımı, gerçek hayvanın “**göstereni**” tarafından gizlenmesine yol açacak yani hayvan “**kayıp gönderge**” olacaktır. (20)*

13. tartışma konusu:

soru:

- “**estetik istismar**” konusunda neler söyleyebilirsiniz? (bunu sadece yazınsal açıdan değil, gündelik ilişki, tutum ve davranışlar açısından tartışmak isterim.) insanlar “**pet**”lerini gündelik ilişkilerinde istismar ediyorlar mı? bunu nasıl yapıyorlar? neden yapıyorlar? (*h p lovecraft’ın yazısını yine anımsamanızı istiyorum.*)

nuray tekin metninde yazarı şu konulara da değiniyor:

edebiyat, düşünceyi ikili karşıtlıklar, belirli şemalar içine hapsederek algıyı da sınırlayan ve görülmeyen “kör noktalar”, duyulmayan “sağır noktalar” yaratan baskın “bilinç” biçimlerinin, söylemlerin dışında/karşısında farklı bir bilinçlilik ve söylem yaratma gücüne sahiptir. hayvan sorunuyla ilgili kültürel sınırların aşılmasına en uygun söylem türüdür.

bu makalenin konu edindiği pek çok önemli başlık var. ancak onların hepsine burada değinmek olanaklı değil. bu metni sık sık okumanızı öneriyorum. sadece deleuze’ye atıf yaptığı şu satırları paylaşmak istiyorum:

edebiyatı ve yazmayı oluş felsefesi içinde değerlendiren deleuze

“hiçbir sanat temsili değildir” der, “sanat, ister sözcüklerden geçsin, isterse renklerden, seslerden ya da taşlardan, duyumların dilidir; bir duyumlar kitlesidir, yani algılam ve duygulamaların bir bileşimidir. duygulamalar, işte asıl, insanın bu insansı olmayan haline-gelişleridir, tıpkı algılamaların (kent dahil) doğanın insansı olmayan manzaraları olması gibi.” (29)

hayvanın özne niteliğini yitirip nesne konumuna indirgenmesi, toplumsal yaşamın ve kültürün her alanına yayılmış bir sistem sorunudur. bu, tüm doğanın insan tarafından istismarının bir sonucudur ve kendi ideolojisini yaratmıştır. diğer türlerle birlikte insan varlığını da tehdit eden bu ideolojik daireden çıkışta, bilim ve felsefe gibi sanat da yaşamın görünmeyen yüzünü, insanın asıl gerçeğini açığa çıkarabilme gücüyle önemli bir yol göstericidir.

bu konuyu dile getiren ve sizlerle paylaştığım makalelerden birisi de daha önce söz ettiğim **6. makale**di ve orada **enser yılmaz** “*latife tekin’in zamansız adlı anlatısı üzerine bazı dikkâtler*” başlığını verdiği yazısında şunları söylüyordu:

*“**zamansız** anlatısında öne çıkan özelliklerin başında doğa ile insan varoluşu arasında kurulan yakın ilişki gelir. ayrıca yer yer doğanın tahrip edilmesine yönelik takınılan tutum ekoeleştiri ile bağlantılı bir biçimde değerlendirilebilir. söz konusu anlatısından önce de doğa-insan münasebetini eserlerine aktaran latife tekin’in sanat anlayışında doğa önemli bir yer tutar. ona göre **“iyi roman, iyi şiir, iyi resim, insan kalabalığının elinden kurtarılmış, evrenin sonsuzluğuna eklenebilecek; dağların, kuşların, masum insanların dünyasına katılabilecek bir şeydir, öyle olmalıdır.”** (özer, 2020: 132). insan yaşamının oldukça sıkışık olduğunu belirten tekin’e göre doğa özlem duyulan sessizlik ve huzurun mekânıdır. yazar, bu sükûnet mekânına eserlerinde yer verirken bireyi, doğa ile bütünleşmiş veya doğaya dönen biri olarak anlatmayı tercih eder. ayrıca doğanın medeniyetten farklı olarak kendine has içsel bir değerinin olduğunu düşünür. bu değer farkına ancak sanat yoluyla varılabileceğine inanmasından dolayı **eserlerinde doğayı sadece bir fon olarak değil, evrensel bir değer olarak işlemeyi tercih ettiği görülür.**”*

burada söz edilen “arka plan, fon, anlatıyı destekleyen yan unsur vb.” olma dışında, “özne” olmasa da belirleyici bir unsur, ama kendinde ve neyse o

hâliyle gösterilen anlatılan bir unsur olarak dile getirilmesi önemli ve insanmerkezli yaklaşıma karşıt bir tutumdur.

paylaştığım **4. makale şeyma gümüş**'ün makalesiydi. yazar "*sevim burak'ın queer nesneleri: yanık saraylar'da eşya-insan ilişkileri, öznellik ve ötekilik*" başlıklı bu makalesinde bu konuyu şu temelde irdeliyordu:

"sevim burak'ın eserleri, dil ve karakterlerle beraber insan-dışı varlıkların, cansız nesnelerin de merkezî rol oynadığı bir yazın dünyası oluşturur. dil kullanımı, biçimsel tercihler, karakterizasyona ek olarak nesnelerin metinler içerisindeki inşasının da estetik ve politik imâları vardır.

bu yazıda sevim burak'ın ilk kitabı olan yanık saraylar'daki cansız varlıklar, nesne-insan ilişkileri, bu ilişkilerin kimlik ve ötekilik kavramlarıyla bağlantısı çalışılacaktır.

nesnelerin görünüşleri ve karakterler tarafından nasıl deneyimlendikleri fenomenolojik bir yaklaşım kullanılarak incelenecek; eleştirel queer bakış doğrultusunda nesneleri çevreleyen ve onları düzenin dışına iten söylemler analiz edilecektir. bu bakış doğrultusunda öncelikle yanık saraylar'da toplanan öykülerdeki iki farklı eşya temsili ve işlevi irdelenecektir. ardından, sıradan nesneler düzeni kurarken, "tuhaf" olanların karakterlerin düzen karşısındaki uyumsuzluklarını imlediği tartışılacaktır. son olarak queer nesnelerin ve onların işaret ettiği uyumsuzluğunun ötekiliği temsil etmek ve ötekileştirme pratikleri ile şiddet arasındaki ilişkiyi görünür kılmak için nasıl düzenlendiği irdelenecektir."

bu makale de okuduğumuz her iki kitap bağlamında dikkâtle irdelenmesi gereken bazı konularla ilgili bize bir bakış açısı sunuyor. okuduğumuz yapıtlara bence bu açıdan da bakmak ve tartışmak gerekli. bu tartışmayı yaparken yine sevim burak'ın yapıtlarıyla ilgili olarak sizlerle paylaştığım **5. yazı, fatih altuğ**'un kaleme aldığı "*afrika dansı'nın makinesi*" adlı makalesini de akılda tutmak gerekli. (s:43) şimdi bu makalelerde dile getirilenlerin ışığında bizim konuştuğumuz kitapları bir de bu açıdan irdelemeliyiz.

14. tartışma konusu:

soru:

- her iki romanda birer unsur olarak söz edilen "canlı olmayan" varlıklar olarak neler dikkâtinizi çekti, bunlara "insanî" bazı özellikler, "veçhe"ler,

davranışlar yüklenmiş miydi? sizce bunlar neden yapılmıştı? bunları nasıl yorumladınız ve hangi sonuçları çıkardınız?

(örneğin “göl” sizin için neyi imliyor, düşündürdü? ya da bir kedi için bir ev ya da yaşam yeri insanın tutumuna benzer ya da koştur mudur? hayvanların egemenlik alanlarını belirlemesi ile insanın eviyle ilişkisi birbirine benzer mi?)

paylaştığım yazılar içinde ele aldığımız konuyu çeşitli boyutlarıyla irdeleyen sevgili **ahmet ergenç** de k24'te yazdığı “zamansız: yazı ve ihlâl” adlı yazısının hemen başında **(7. yazı)** konunun en çarpıcı yanlarını ortaya koyuyor:

“proust’un da dediği gibi:

‘bütün güzel kitaplar bir tür yabancı dille yazılmıştır.’

latife tekin burada bu ‘yabancı’ dili, dilden kurtularak kuruyor: dili bir hırılıya ya da haykırıya doğru zorlayarak.

zamansız’ı ‘barbarca’ bir metin olarak görmek de mümkün.

anlaşılmaz ve (iyi anlamda) ‘uygarlık-dışı’ bir dille konuşmak anlamında ‘barbarca’.

bu barbarlığın iki hedefi var gibi:

- *birincisi, grameri ihlal ederek ‘bilinçdışı’na yaklaşmak ve*
- *ikincisi, uygarlıktan kaçmak. kitapta bilinçdışı ve ‘kaçmak’tan sık sık bahsedilmesi de rastlantı değil sanırım.”*

“edebi yapı ve hikâyeyi ihlal eden, dili bir ‘baş dönmesi’ hissine ulaşmak için sınıra zorlayan bir metin... metnin tamamı dilsel bir sarhoşluk, aşırılık ve savrulma hali olarak okunabilir. ... dış dünya ve sosyoloji neredeyse belirsizleşiyor ve bir dilsel yoğunluk arayışı anlatı mekânını iptal ediyor. sosyolojinin yerini de ontoloji, poetika ve baş dönmesi alıyor. ‘poetic licence’ denen şeye yakın bir durum. dil aracılığıyla yaratılan bir baş dönmesi hali, bir nevi sarhoşluk. burada birkaç başlık altında dilsel baş dönmesi ve ‘sarhoşluk’la ne demek istediğimi anlatmaya çalışacağım.”

15. tartışma konusu:

soru:

- ergenç’in bu saptamalarına (yabancı dil) katılıyor musunuz?

“yabancı dil, dilden kurtulmak, barbarca/uygarlık dışı bir dille konuşmak, bir başdönmesi/sarhoşluk/esriklik hâli yaratmak...”

bu saptamaların dayanaklarını mevcut metinde sizler de saptadınız mı?

hangileri, bunların yazılması, kullanılması sizde nasıl bir algı ve

değerlendirmeye yol açtı? ergenç bu önemli makalesinde bir kavramı daha metnin bir unsuru olarak gündeme getiriyor:

“burada noktürnal, gececil, vahşi hayvanların geceleri dolaşmasını andıran bir şeyler var. yazarı da, okuru da vahşileştiren bir şeyler. bu vahşileşme de boşuna değil: kitaptaki aşk hikâyesi ‘hayvan-oluş’ denen şeye de temas ediyor.”

bir başka yazıda da sevgili lâtife tekin’in şu sözlerine:

“...dilin dudağımın kenarından ağzıma aktığında bir nehir gümbürdüyor ikimizin göğsünden aşağı, rüyalarında içinde yüzdüğün o nehir biziz...” (zamansız, s. 38)

atıf yapılarak:

*“latife tekin’in daha önce de olduğu gibi doğayı merkeze alan bir anlatı kurması ve insandan başka iki canlıyı anlatısının başkahramanı olarak belirlemesi, bizi yazarın yapıtlarını **minör edebiyat** temelinde inceleme olanağı sunan deleuze felsefesinin bir başka önemli kavramı olan ‘hayvan-oluş’a götürür.”*

‘hayvan-oluş’ arzuya hürriyetini geri verir. hayvan-oluş, içimizdeki hayvan ruhu kadar insanlık içerisindeki animaliteyi özgür bırakmaktır [...] insan logos’u doğa’yla aynı tonda olmadığı sürece içkin olmayacaktır” (batukan, 2016, s. 83, 84).

deniliyor.

16. tartışma konusu:

soru:

- “hayvan oluş / hayvana dönüşme” kavramı ile ilgili nasıl bir duygu içindesiniz? kafka’nın değişiminde bunu deneyimlemiştinizdir. o yapıtı okurken hissettiklerinizi anımsıyor musunuz? nasıl tepkiler vermiştiniz? bu kez de benzer duygu ve düşünceler oluştu mu?
- sıkça kullanılan metaforik anlamı dışında insanın da bir ‘hayvan’ olduğu konusundaki düşünceleriniz nelerdir?
- ‘hayvan oluş’u bir kınama, eleştirme hattâ hakaret unsuru olarak mı görüyorsunuz, yoksa farklı algılarınız var mı? örneğin bir erkek bir kadını “kedim benim” dediğinde ya da bir kadının bir erkeği “kaplanım benim” dediğinde hissettiğiniz şeylerle aynı oluyor mu?

bu metinde de aslında irdelenecek pek çok konu var ve hepsine birden değinme olanağımız ne yazık ki yok. ama onlarla ilgili farklı tartışmalar yapabileceğimizi ve önemli bir kaynak olarak kullanabileceğimizin altını çizmek istiyorum.

sizlerle paylaştığım **8. yazı** olan **metin yetkin** de “latife tekin’den gerçekçilikli büyüculük: zamansız” başlıklı yazısında, bu sürece başka türlü yaklaşıyor ve metnin mevcut hâlinin şiirselliğini vurguluyor:

“... bu olay örgüsünün dolgusu kitabı farklı kılmakta. ilkin, yazar şiirsel bir üslup kullanmış. şiirsel derken muradım yaldızlı cümleler değil. şiir türündeki kelime ekonomisi, azdan çoğa varmak, her varışın yeni bir katman yaratması. dilin imgeleşmesi, imgenin dilleşmesi.”

“bu sabah yeni bir sayfa açmıştım kendime, taptaze başka bir metin için yeni bir sayfa, metnin başlığı kendiliğinden böyle doğdu, zihnimde sırrını çözemediğim bir imge titreşiyor son üç dört gündür, düzyazı-şiir havasında bir şeyin imgesine benziyor, dile gelsin diye yakınına sokulup bakmaya çalışıyorum ben de, daha iyi görebilmek için yapabildiğimce büyüteceğim bu imgeyi.” (s.39)

“yapısöküme ya da dil fenomenine varış” arabaşlığını koyarak bunu bir fenomen olarak adlandırıyor:

“sonuçta dili ona isnat edilen bütün anlamlarından arındırarak yapısöküme ya da dil fenomenine varış.

1) dilin her halükârda anlamı ıskalayan, ikircikli bir yapı olduğunu ön-varsayarak onu kendini yok etmeye dayalı bir sistem olarak görmeklik. dili diri diri yakarak lal bir metin yaratmak. metin mi dili yaratıyor, dil mi metni? dil-metnin kendinde-olmaklığı.

2) dili paranteze almak. dile dair her kavramın eksiksiz tasfiyesi. dil fenomenine yolculuk. bir fenomen olarak dil, bir fenomen olarak roman.

zeyl: bir fenomen olarak romanı açmalı. romanı imge üstüne kurmak, imge-egemen bir metin yaratmak: anlamsızlık. metinler-arasılığı yapıya dahil ederken kahramanları bilinç-dışı düzlemde “araya katılan metinlere” uyumlamak. süreksiz çağrışım, süreksiz dönüşüm: yeniden anlamsızlık. anlamın negatifinden doğması. gramersizlik yahut soyutun grameri. wittgenstein’a geliş: metnin tözü olmadığından hareket ediş, tasarım ile tasarımılanan arasında yazara ait bir olgusal bağlam. bu ilgi mantıksal mı sanatsal mı? sanatsal bir ilgi kavranabilir mi?.. (wittgenstein’dan çıkış.)

... her cümle, her diyalog şiirsel bilinçle ilerliyor. hatta bazen aralarda hiçbir noktalama işaretinin kullanılmadığı kalın puntoyla yazılmış pasajlar var. metin sürekli bir dönüşüm halinde, kahramanlar, tali olaylar aralıksız dönüşmekte. anlatıya paralellik katacağı düşünülen bir olay, yumuşak geçişlerle anlatıya dahil

olmakta. bilinç[ler] de öyle. gelincik ve yılanbalığı'nın sesi çoğu zaman birbirine karışıyor. anlatıcının sesi de onlarınkine. ... balığın sesi yok, "uğultusu" var sadece. dilin hükmü onun için geçersiz. aralarda ikisinin de eşit olma ve birbirlerini acıtmadan aşklarını yaşama istençlerini ve bu çabalarının onları ne derece yıprattığını görüyoruz. "

17. tartışma konusu:

soru:

latife tekin kitapta, aslında şiirin de içerdiği bazı unsurları özellikle belirterek şöyle demişti:

"bir dil kurmalıyız, sadece âşık olmak için değil yaşamak için de, sevişmek için de, dolunayı izlemek, parmaklarımızla dişlerimizi sökmek için de." (s.94)

- şiire dair algınızı özellikle ses, ritm, müzik, dil, dilin kullanılışı ve bilinçdışının yer alması ve etkisi bağlamında merak ediyorum. herkes şiir sevmez, herkez şiir okumaz. şiirle olan ilişkimizi belirleyen onun dille ilişkisi ve dile dair yaptıkları olabilir mi?

- neden şiiri seviyor ya da sevmiyoruz?

- neden şiiri anlıyor ya da anlamıyoruz?

- şiirde bu metinlerde ortaya konulan saptamaların varlığına dair neler düşünüyorsunuz?

(burada şiire dair düşüncelerimi gerekirse paylaşabilirim.)

nette yer alan ama sizlerle paylaşmadığım bir başka metinde, yine romanda yer alan şu sözlerden yola çıkarak bir başka önemli olguya, post modern edebiyatın önemli unsurlarından birisi olan **"üstkurmaca"** tartışılıyordu:

"bugün gölümüzde yüzdüm biraz, sodayken düşündüm de kurduğum hikâye bazı açılardan bana da anlaşılmaz geliyor şimdi, içim bir tuhaf oldu işte, yolculuğumuzla ilgili bütün hikâyeyi ben kurdum, sana pek bir şey bırakmadım diye, eros, esin, zamansızlık, birbirimizin yüzüne bakamamışlığımız, dönersen hikâyemizi sana teslim edeceğim, istediğin gibi bozup değiştirebilirsin, zaten yarı yarıya reddetmiş sayılırsın, tümüyle silip bize başka bir hikâye kursan inan çok mutlu olurum."

18. tartışma konusu:

soru:

üstkurmaca sanki metni kolay anlamayı sağlayan ve açıklayan bir unsur olarak işe yarasa da aslında anlatının akışını ve dahası gerçekliğini bozan

hattâ inanırlığını tartıştıran kırılmayı, bozulmayı sağlayan bir unsurdur.

- bu romanda da söz konusu edilen bu duruma dair algınızı ve sizdeki etkisini merak ediyorum. bu ve benzeri bölümler, anlamınızı kolaylaştırdı mı, yoksa tersine daha anlatılmaz mı kıldı? yazarın anlatısına bu şekilde müdahale etmesi sizde nasıl bir duygu uyandırıyor ve neden böyle oluyor?

paylaşımlarımın arasında bir de lâtife tekin’le **sibel oral**’ın yaptığı bir söyleşi de **(9. yazı)** vardı. orada lâtife tekin kitabı şöyle özetlemiş:

“zamansız, bir arabadan göle savrularak yılanbalığına ve gelinciğe dönüşen bir kadınla erkeğin hikâyesi.

zamansız’ı yazarken çocukluk, dil, imge, dil öncesine dair epeyce düşünüp kalbimi, elimi yordum ama hesaplaşma niyetiyle yapmadım bunu, hatırlama arzusu hevesiyle daha çok, dilden çıkıp imge ferahlığına kavuşabilmek için.”[1]

sibel oral bunu yeni bir kavramla, **‘animalist’** diye nitelendiriyor. sonra da şöyle diyor:

“ben şiir ve sinematografik anlatımın büyüüsüyle okurken röportajımızda tekin’in ‘türler arası dediğinde aklıma ilk hayvanoluş geldi’ demesinin burada da altını çizeyim. zamansız, bir arabanın içinden göle savrularak yılan balığı ve gelinciğe dönüşen bir kadın ve erkeğin hikâyesi; aşk hikâyesi ve bir de yas hikâyesi. erotik bir anlatımı var, bu açıdan da güçlü ve cesur. burada anlatması güç ama ‘okuması büyüülü’ bir roman zamansız.”

19. tartışma konusu:

soru:

- insanların birbirleri ile yaşadıkları aşk ile, hayvanların bu anlamdaki ilişkilerinin benzerliği ve keza insanların sahiplendikleri hayvanlarla ilişkilerinde bir aşk hâinden söz edip edilemeyeceği konusunda neler düşünüyorsunuz? özellikle **şükran yiğit**’in romanında anlatılanlar size bir gerçekliği mi dile getiriyor, yoksa o hayvanlara atfedilen hâllerle bir **“insanlaştırma”** mı daha çok hedeflenmiş. neden? benzerlik ve farklılıklar konusunda neler düşünüyorsunuz? bunu bir de her iki romandaki ‘erotik’ unsurları da anımsayarak nasıl yanıtlarsınız?

yine paylaşmadığım bir başka metinde **yapıncak güreerk** de zamansız’ı “disiplinlerarası bir okuma deneyimi” olarak nitelendiriyor.

“göller canlı. şehir insanlarını evlerinde esir alan karantina sessizliği, gölün kıyısındaki sazlıklarda arsız bir koroya dönüşmüş.

yazarın kulağında, doğanın şarkısına eşlik eden, çocukluğunda annesinden duyduğu göl masalları. içine düştüğü yabancı neşeye tek tek kulak kabartmaya çalışıyor, sazlıktan yükselen seslerin tınısını zihnine kaydediyor: ciyovk ciyovk, tıki tıki tıki. ...
göl katman katman geçmiş almış içine, büyütmüş. tekinsiz ama aynı zamanda doğurgan. göğsünde, çeperinde, göğünde balıklar, nice sürüngenler, kuşlar, böcekler. ...
yazar yeni kitabı için kendini doğanın kucağına bırakıyor.
neden bitkilerle, hayvanlarla anlaşacağımız bir dile sahip değiliz ki? ... kulağının yanından telaşla küçük bir su kuşu geçiyor, aynı anda sisin içinden doğan esinti yazarın yanaklarında seğirtiyor. selam vermek istiyor kuşa, dili lal. kuş sesleniyor, tıki tıki korr korr korr tıki tıki...
bulamadığı söz, yazısında ses olmalı.”

20. tartışma konusu:

soru:

- edebi/kurgusal metinlerle, kurgu dışı metinleri okurken bu okumaları nasıl yaptığınız konusunda bir farkındalığınız var mı? okurken geçişler oluyor mu? kurgu dışı bir metni, bir kurgu metin gibi okuduğunuz, ya da tam tersini yaşayıp deneyimlediğiniz anlar oldu mu? hem akıl ve bilinç, hem bilinçdışı o sırada nasıl işliyor? neler hissediyorsunuz? buradaki dil farkının olumlu olumsuz, sizi etkileyen yanları ne? başka bir dil sizce bu yolla sağlanabilir mi? post modern metinlerdeki bu yöndeki unsurlar size nasıl geliyor. o bölümlere gelince neler okuyorsunuz?

aynı yazıda lâtife tekin’in şu sözlerine atıf yapıyor:

“geleceğin biçimi, belki de ne roman olacak, ne öykü ne şiir ne de senaryo. bunların hepsini hissettiren çok farklı bir biçim olacak.”

21. tartışma konusu:

soru:

- bu konuda siz neler düşünüyorsunuz? o farklı ve çok yönlü, çok unsurlu, çok taraflı biçim nedir? sizce gelecekte kurgu yapıtlar nasıl olacak, nasıl okunacak ve nasıl algılanacak?

bir başka yazıda **baran barış** da “dil yutuluşu”ndan sonra gelen sesleri irdeliyor ve şöyle diyor:

“gelincik ile yılanbalığı’nın aşkı temelinde inşa edilen romanın daha

ilk satırlarında – aşk işaretleri ’ne benzer biçimde – dilsizliğe, sessizliğe doğru bir yolculuk başlar. anlatıcının duymamızı istediği sesler, yalnız doğaya ait olanlardır. latife tekin edebiyatını biçembilimsel açıdan incelediğimizde sessizlikle beraber sık kullanılan sözcüklerden biri – fısıltı – tam bu sırada, yine ilk satırlarda karşımıza çıkar.”

metinde sessel ancak farklı ses biçimleri çok fazla yer alıyor. burada söz edilen **fısıltı** dışında, ilk 20 sayfa içinde anlatılan benim bulabildiğim, kulağın duyup farkedebildiği sesler şunlar:

cıvıltı, çağırış, çarpıntı, çığlık, çingiltı, çınlama, çıtırtı, gıcırdama, gıcırdayış, gıcırtı, haykırış, hışırtı, inilti, inleyiş, kahkaha, ötüş, sayıklama, uğuldama, uğultu, uluma, yankı,

bunların dışında hayvanların çıkardığı seslere verdiğimiz isimler de var. bunlar bize bazı hayvanların varlıklarını algılatıyor ve onlara karşılık kimi kontrol edemediğimiz bazı tepkiler veriyoruz. bunların hepsi de birer iletişim imkânı ve biçimi.

zamansız’da bir de bu seslerin yazıya dökülmüş hâlleri var. metin üzerinde çalışırken bunları gördük.

aynı konuda **ahmet ergenç**’e de yeniden atıf yapacağım. yazısında ‘**nefes sözcükler**’ diye bir kavram kullanıyor ve şöyle diyor:

“belki burada deleuze ’ün artaud ’nun metinlerini tanımlamak için kullandığı ‘nefes-sözcükler’ in bir muadilini bulabiliriz. deleuze ’e göre artaud ’nun metinleri ve kelimeleri bedensel bir etki uyandırır, anlama değil, bedene aittir, bir titreşim, şiddetli bir titreşim yaratırlar, ‘vahşet tiyatrosu ’nda olduğu gibi. en basit ifadeyle bir ‘çığlık’ gibidir bu sözcükler: nefesin gücüyle hareket eden, dili ve konuşan özneyi ortadan kaldıran bir çığlık. zamansız ’da da böyle ‘bedensel’ ve ‘dil-dışı’ bir etki var: konuşan öznenin kaybolduğu, ‘soluk soluğa’ (mecaz değil, reel anlamda soluk-soluğa) bir metin. latife tekin ’in ekolojiyle bağını bu nefes nefese ve esrik halde görmek daha doğru olacaktır: yalınkat bir doğa sevgisinde değil. bir ajandaya dayalı ‘kurulmuş’ bir metinden çok, ihlâlcı bir ‘oluş metniyle’ (yine bkz. deleuze) karşı karşıyayız burada. anlatıcı da bir yerde söylüyor: “ihlâlin imgesi adına, ihlâl için uğraştım en çok, ihlâlciyim.” amen.

22. tartışma konusu:

soru:

- doğadaki sesler bir dil midir?
- bir sesin dil olması için nelerin olması gereklidir?
- o dilin öğrenme sürecinde önemli unsurlar nelerdir?
- ses ve dil, dil ve ses, ses ve anlam, dil ve anlam... bunlara dair

gözlemleriniz, bulgularınız, varsayımlarınız, inançlarınız nelerdir? ilk aklınıza gelenleri paylaşalım ve üzerinde konuşalım.

6. makalede **enser yılmaz** “**şiiirsel anlatım**” üzerinde duruyor ve şunları yazıyor:

*“... dil, bireyin kendi düşüncelerini ve duygularını başkalarına aktardığı bir vasıta değildir, bireyin kendi varoluşunu gerçekleştirdiği zemindir. latife tekin’in dil anlayışına dikkât edildiğinde onun bir yandan kendi yaşamından hareket ettiği öbür yanda çağın sosyolojik ve politik vaziyetinden etkilendiği görülür. dil noktasında sürekli bir arayış içerisinde olduğunu şöyle anlatır: “yazdıklarımnda bir macera yaşamak isterim hep, kendim için bir yolculuk olsun isterim. çünkü bir üslup belirleyip aynı üslubu derinleştirmek bana açıkçası sıkıcı ge liyor.” (yılmaz, 2010). tekin’in sevgili arsız ölüm’üne dair **nurdan gürbilek** “mırıltıdan dile geçiş yolundaki kilometre taşıdır” yorumunda bulunur (2005:39). ... tekin, ilk eserlerinden itibaren dil üzerinde oldukça durmuş, roman yazmayı bir tür dil işçiliği olarak görmüştür. onun,*

“dilim onlarınkiyle aynı dil, yazmanın en önemli aracı; o da olağanüstü güzel bir biçimde kullanılmış. kendime bir yol bulmaya, bir yazı dili kurmaya uğraşırken bu beni ister istemez duraksatmış ve dil hakkında ayrıca düşünmemi sağlamıştı. işte o zaman, dişi seyrederken bir yandan da dil üzerine düşünmeye başladım” (özer, 2020:43).

“benim için edebiyat dediğimiz şey, dili kullanarak dilin dışına çıkma sanatı zaten, yeri geldikçe bunu söylemekten haz alıyorum doğrusu, sadece zamansız’ı yazarken değil, tüm önceki kitaplarımı yazarken de yönümü dilden çıkmak, imgeye kavuşmak olarak belirledim, dil kurmak dediğim şey de bu aslında, sözcükleri öyle yan yana getirmeliyim ki, cümlelerim dili aşacak kadar gerilip imgeye savrulmalı sonunda, dili yırtıp eros’un gölüne, dağına, göğüne uçmalı” (oral, 2022).

sözlerine atıf yaparak;

*zamansız anlatısının dil özellikleriyle ilgili olarak dikkat edilen ilk şey **şiiirsel bir dilin tercih edilmiş olmasıdır**. esasında yazar, doğa merkezli bir anlatı inşa etmek istediğinden doğanın dilini en iyi yansıtacak olan anlatımın şiiirsel bir anlatım olduğunu düşünür. zaten hemen kitabın başında epigraf olarak yerleştirilen mısralara rastlanır:*

karanlık çökerken

kan arzusu derinleşen gelinciklerin

zamansız atılışıyla

kavrayacağım seni bir akşam (s.11).

yazar sadece şiir parçalarını esere yerleştirerek şiirsel bir anlatım elde etmez aynı zamanda metinde **cümle içi kafiyeler, devrik yapıli cümleler kullanarak şiirsel anlatıma yaklaşır.** örnek olması hasebiyle şu paragrafi ele alalım:

kırlangıcın gövdesinden kopup ayrılan kuyruk kan pembe bir halkayı büyütip genişleterek suda yüzüyor hâlâ, kanatlandı kanatlanacak balıkçıl, bataklığın kıyısında gagasıyla balçığı mızraklayıp ölüme karşı çıglık çılığa dönen küçük karakuşları gözlüyor, tiki tiki korr korr korrr tiki tiki, havayı koklayarak aşk için oluşacak sihri bekliyor tek ayaküstünde, siyah gagalı, siyah bacaklı, ardea alba (s.14).

bir cümleden oluşan bu paragrafta dikkat edildiğinde **k, a-e, ü-u, ö sesleri sık sık tekrar eder.** bu tekrar cümleye **bir ritim** kazandırmıştır. devrik olan bu cümlede ayrıca **yansıma sözcükler kullanılmıştır.** yazarın, eserini yazarken şiirsel anlatımı seçmiş olması ile eserin konusu arasında bağlantı kurulabilir. ... (yazar) eserinde dilin en doğal hâlini kullanmak ister. **dilin en doğal hali, ilkel insanlarda olduğu gibi şiirseldir.** j.j. rousseau'nun da ifade ettiğı üzere **ilkel insanlar ilk başlarda sadece şiir biçiminde konuşuyorlardı**(2007:19). latife tekin, eserinde kullandığı dil vasıtasıyla da doğaya yaslanır. doğada güneşin doğuşu, rüzgârın sesi, hayvanların çıkardığı ses veya yaprakların hışırtısı modern insanın oldukça uzak olduğu bir dile işaret eder. tekin, okuyucunun doğanın seslerine kulak vermesini ister. bundan dolayı yansıma sözcükleri yoğun bir biçimde kullanarak doğanın dilini aktarmaya çalışır:

“balıkçılın duyduğu o fısıltı, friii-iii-er-frii-ii- frii, eh biraz tekinsiz, korkacak bir şey yok ortada, aynı

gölün hayvanı değil miyiz? (s.13)

tiki tiki korr korr korr tiki tiki, havayı koklayarak aşk için oluşacak sihri bekliyor tek ayaküstünde,

siyah gagalı, siyah bacaklı, ardea alba (s.14).”

doğadaki farklı sesler, hayvanların uğultusu anlatıya şiirsel bir özellik kattığı gibi anlatımın masalsı bir hüviyete bürünmesini sağlar. şiirsel anlatıma yaklaşabilme adına yazar **bazen de eksiltili cümlelere başvurur:**

“varlığımın orta yerinde çağıldayan bir ırmak” (s.56),

“dizlerime kapanıp dünyanın içine haykırdığın öfke” (s.78).

şiirsel bir anlatım elde edilmesinde kullanılan alışılmamış bağdaştırmaların rolünün de olduğunu belirtmek gerekir.

alışılmamış bağdaştırmalar, genellikle şiir dilinde görülür çünkü

alışılmamış bağdaştırmalar yoluyla anlatım zenginleşir, imgelere yaslanan bir dil elde edilir.

doğan aksan'a göre alışılmamış bağdaştırmalar "göstergelerin okuyucuya yansıttığı tasarımların dışında başka tasarımları aktarması ve okuyucunun zihninde yeni tasarımların üşüşmesini sağlayan bir dil olayıdır." (2014: 152).

alışılmamış bağdaştırmalar vasıtasıyla okuyucu, günlük dilden uzaklaşır, dilin genel kurallarına aykırı birtakım yapılarla karşı karşıya kalır. fakat bu yapılar anlamsız değildir, bilakis farklı imgeleri çağrıştırmaları açısından oldukça önemlidir. zamansız'da farklı biçimlerde oluşturulmuş birçok alışılmamış bağdaştırmalara rastlanır. örnek olması hasebiyle birkaç alışılmamış bağdaştırmayı ele almak faydalı olacaktır.

alışılmamış bağdaştırmalardan bir tanesi eserin 47'inci sayfasında bulunur:

"(...) sabahın içinden geçen yolun kıyısında soluğumu tuttum bekliyorum (...)"

sabah içinden geçen yolun kıyısı alışılmamış bir bağdaştırma olarak zihinde birçok şey çağrıştırır. normalde sabah zaman dilimini belirten bir sözcüktür ve mekân boyutu belirsizdir. oysa yol sözcüğü ilk anlamda mekân ile ilişkilidir. dolayısıyla sabahın içinden geçen bir yolun insan algısını aşan bir yapısı vardır. diğer yandan deniz veya bir su birikintisinin kara ile birleştiği yeri tasvir eden kıyı sözcüğünün yol sözcüğü ile bağdaşmış olması da yeni bir imgenin zihinde canlanmasını sağlar. bu alışılmamış bağdaştırmada okuyucu kendine göre bir anlam çıkarabilir, farklı imgelere ulaşabilir. sayfa 82'de geçen şu alışılmamış bağdaştırma da imgesel açıdan oldukça yoğundur:

"tellerden çıkan ses göğün boşluğu haline geliyordu o anda; sestten bir gökyüzünün altında sestten bir göl uzanıyor (...)"

sesin göğün boşluğu haline gelmesi ve gökyüzü ile gölün sestten oluşması alışılmamış bir durumdur. burada vurgulanmak istenen esasında tellerden çıkan sesin bireyin bütün algılarına hükmetmiş olmasıdır. o kadar güçlü bir ses ki birey gökyüzünü ve gölü sesin etkisinde kalarak algılar. ses, duyma hissine gök ise görme hissine hitap eder. dolayısıyla iki farklı duyuya hitap eden sözcükler bütünleştirilerek anlamsal açıdan farklı bir boyuta geçiş yapılmıştır."

ahmet ergenç de bu özelliği açımlayan 'arkaik yazı' diye bir kavrama

vurgu yapıyor ve şöyle diyor:

*“geçen yıl bir yazıda, latife tekin’deki yazma biçimlerine dair bir liste çıkarmıştım.bu listede geçen tanımlardan bazıları şöyleydi: “şiddetli-yazı”, “vahşi-yazı”, “ilkel-yazı”, “hırıltı-yazı”, “yabani-yazı” ve “arkaik yazı.” bu maddelerdeki ortak nokta kültür-öncesine, belki de dil-öncesine dönme eğilimiydi: **uygarlığı terk edip uygarlık öncesi bir ‘ilk-yazı’ya, bir sese dönme eğilimi.** zamansız’da bu uygarlık öncesine dönen yazı biçimi son romanlarında olmadığı kadar ‘şiddetlenerek’ tekrar sahneye çıkıyor.*

*derrida’nın türkçeye ‘**arke-yazın’** ya da ‘**ilk-yazı’** diye de **çevrilebilecek arch-écriture** diye bir kavramı var. derrida pek detaylandırmadığı bu kavramla yazının yazı ve konuşma öncesi halini kast ediyor. bu hâl varsayımsal bir haldir ve bazı yazarlar bu ‘arke-yazı’ya ulaşırlar, bir şekilde. otomatik yazı, bilinçdışının yazısı, rüyaların yazısı, çocuk dili, saçmalayan metinler bu haneye yazılabilir.*

*buradaki mesele şu: ister beckett gibi ‘yazının sıfır noktası’na inin, ister woolf gibi akışkan bir dil kurun, ister kafka gibi dili ‘unheimlich’ yapın, ister sevim burak gibi ‘yoklarla konuşan’ bir metin yazın, **sonuçta ‘yabancı’ bir dile, uygarlığın dışına çıkan bir dile ulaşmak.***

modern edebiyat bu ‘yabancılık’ üzerine kurulur çoğu zaman. latife tekin burada bu ‘yabancı’ dili, dilden kurtularak kuruyor: dili bir hırıltıya ya da haykırışa doğru zorlayarak.

benim son sözüm

burada o ilk dil, sesin belirgin olduğu o “yabancı dil” aslında bence de şiirdi. “şiir” adı verilmeden önceki “dil”di bu. bildiğiniz üzere bir düşünceyi somutlayan bir imgeden yola çıkılarak ama asıl olarak sesle kurulan “şiir” bilinçdışının kendisini en çok varetği ifade ediş biçimidir. yeryüzünün tarihi 4,5 milyar yıl önceye gidiyor. canlıların oluşumu ve evriminin en eski tarihi bu, insanın bir evrim geçirerek bu noktaya geldiğini de biliyor ve kabul ediyoruz. insanın gerek genetik yükünde, gerekse düşüncesinin oluşmasını sağlayan beyin hücrelerinin birbirleriyle kurdukları bağların (sinapslar) sadece kendisinin doğduğu andan sonra değil, bütün öncüllerinden ona kalan bir mirasla şekillendiğini, dahası “kolektif / toplumsal bilinçdışı”mızda da o öncüllerin etkilerinin olduğunu biliyoruz. dolayısıyla “aydınlanma ve kapitalizmin etkisiyle ve onun sonrasında” gündeme gelen “bireyleşme/birey olma” hâli, saydığım bu

özelliklerin gereği insanda varolan şeylerin baskılanması sonucunu doğurmuştur, bu unsur ve olguları metnin dışına itmiştir. üstelik de bu yukarıda söz ettiğim süreçlerin büyüklüğü göz önüne alındığında çok kısa, bu nedenle de geçici, değişecek, unutulacak ve daha iyisi belirleyici olacak bir durumdur. bu nedenle bir doğal varlık olan insan, o doğanın bir parçası olduğunu reddederek, onun üzerinde egemen olduğu varsayımıyla ondan kopmuş ve ona bir dayatmada bulunmayı yeğlemiştir. bu ise onun ifadesi ve ifade biçimlerinden birisi olan anlatısını da şekillendirmiş, “**insan / erkek / beyaz / zengin / erk-güç sahibi**” olma merkezli bir hâle dönüştürmüştür. bu sapmanın bir noktada ortaya çıkması ve doğanın insan üzerindeki kahır egemenliğinin durumu yeniden doğal yola/hâle sokacak bir gelişime yol açması kaçınılmazdır.

zamansız ve bir akdeniz kedisinin hatıraları bu süreçte iki yolu ve gelişim çizgisini görmemizi sağlayan önemli yapıtlardır. zamansız’a benzer başka yapıtlar vardır ve devamı da gelecektir. bunun için yalnızca yazmanın değil okumanın da bu unsurları dikkâte alacak biçimde olması metinler bu etkenlerin ve bu doğruları ışığında irdelenmesi gereklidir.

mustafa sütlaş

08.05.2025